
SVIRAČI U KATAKOMBAMA

SAŠA ILIĆ

*Ne ne nehelej
Sama nevin kam
Kam se schov
Nevim kam*

Iva Bittova

Ljudi koji su u Nemačkoj, ili bilo gde druge, preživeli zla vremena vrlo dobro znaju gde se *katakomba* nalazila: za Berlinge je bila na kraju Luterštrase, a za one druge u nekom zapuštenom kvartu, Karaburmi ili Alifakovcu svejedno, u oronuloj zgradi čiji su se stanari naprečac iselili, ne stigavši ni da se osvrnu na vratima kako bi još jednom pogledali da nešto nisu zaboravili. Za njima su ostajale nedočitanе novine, neke potcrtane rečenice u olovnim stupcima, stare raščupane četkice za zube u čaši ispod ogledala, a u otkrinitom ormanu mlohavе košulje sa flekama od poslednjeg porodičnog slavlja. Nakon njihovog odlaska ostajale su i suvišne dečje sveske sa nadrealnim crtežima: dugonogi i dugoruki u mimohodu, na mostu koji ne spaja obale već oblake. U jednom uglu, iza prevrnute stolice, zaboravljen je kofer sa dečjom harmonikom i crne žonglerske pantalone širokih nogavica: teško je utvrditi kome su pripadale, jer te nogavice mogu da prime svakog, bio on odrastao čovek ili dete koje je odlučilo da zaustavi svoj rast.

U jednom takvom stanu koji je zadržao sve relikte prethodnih stanara, u Berlinu je godine 1933. otvoren kabare *Katakomba* u kome je nastupala Iza Fermeren, petnaestogodišnjakinja sa harmonikom. Odbivši jednog jutra u školi da pozdravi nacističku zastavu, bila je primorana da napusti svoju gimnaziju u Libeku i krene put Berlina, u potrazi za poslom. Danas se retko ko seća Ize Fermeren, pa čak ni studenti koji na dugoj liniji metroa, od Pankova do Rulebena, prekraćuju vreme čitanjem *Kalendarskih priča*. Na tom koloseku, ipak, negde iza stanice Ebersvalderštrase, kada čitava kompozicija ponovo zaroni pod ze-

mlju a televizijski program podzemne želznice objavi imena nestale dece, neko će se setiti te devojke: moj stanodavac gospodin Greber. On sedi naspram mene i žmirne svaki čas kada nam se pogledi sretnu. Onda kaže da ne želi više da mi došađuje ali ga ja molim da slobodno nastavi, jer ta priča o devojci iz *Katakombe* nije samo nemačka priča iz tridesetih godina, to je priča i iz devedesetih od kojih više nemam ništa osim knedle u grlu i nekog nezaustavljivog ritma u prstima, koji udara u taktu njene pesme: *Eine Seefahrt, die ist lustig, eine Seefahrt die ist schön...* Niko više danas ne veruje da su ovi stihovi, koje je pevala Iza Fermeren bili ubojitiji od Brehtovih komada ili Manove kritike Rajha, i to samo iz jednog razloga – mlada Iza Fermeren izvodila je svoje kabaretske tačke u Berlinu dok je gospodin Man davao intervjue šetajući obalom Ciriškog jezera ili dok je Breht, sa uzdrhtalom rukom Helene Vajgel na ramenu, putovao prema Americi.

Ljude, koji su tek izronili iz zlih vremena možete prepoznati lako – uz mali uslov – ako ste i sami jedan period života ostavili u njima. U tom slučaju dobro znate da su svi oni obeleženi nečim što podseća na onu *sitnu* neprijatnost koju lekari zovu *foetor ex ore*, savetujući redovna ispiranja usta kao da se to može nečim ukloniti ili ublažiti. Već nakon sat ili dva, kada se nađu na ulici, u prodavnici ili nekom društvu, iz njih će početi da izbija *to*, kao zadah, kao usud. *To* se razlikuje od pogleda emigranta zbog kojeg su se potrošile čitave generacije pisaca trudeći se da ga opišu. Time je, kažu, nakon rata, prošavši kroz zupčanike Revensbrika, Buhenvalda i Dahaua, bila obeležena i Iza Fermeren.

384

Takve ljude ponekad sretnem u Berlinu, u podzemnoj želznici: oni su došli nedavno u potrazi za srećom. Viđam ih kako sa masivnim starim harmonikama marke *Dallape* prolaze duž vagona svirajući nešto što podseća na padavicu, a kada im neko spusti novčić u kapu oni klimaju glavom, smeju se i kažu “hvala” i “blagodanim”. Jedna sićušna žena, ogrnuta glomaznim kaputom, međutim, negoduje i iz protesta okreće glavu na drugu stranu. Pošto ne mogu da se odvojim od njih, pratim ih sve do Aleksanderplaca, gde obično izlaze. Dok napuštamo metro, gospodin Greber drži obod svog crnog šešira braneći ga od naleta podzemnog vetra. Smeje se mojoj upornosti, a onda nesmotreno pušta šešir kako bi mi pokazao da sve to što radim nema smisla. Međutim, vazdušni talas ga u trenutku ostavlja gologlavog, zavilavši šešir u vis. Gospodin Greber stoji nekoliko trenutaka i ne znajući šta drugo da čini, instinktivno dodiruje svoje ćelavo teme. Zbog toga nas dvojica ostajemo poslednji na peronu; čekamo da se gužva razide. A potom, pošto pronademo šešir među klupama, gospodin Greber ga dobro istrese, vrati ulubljeno čelo natrag i kaže kako se nikada neće navići na gungulu berlinskog *U-Bahna*, iako je jedan njegov rođak, izvesni Rudolf, dobar deo života proveo pod zemljom, kao vozač metroa.

Nešto kasnije, na Aleksanderplacu, blizu fontane u kojoj se bronzani Posejdon igra sa sirenama, nalazimo svirače koji sede, piju i pričaju kako je na jadranskim *otocima* sada *lijepo* i kako ih dugo nisu *vidjeli*. Potom se razilaze, do sutra, kada će u metrou vasceli dan svirati tom podzemnom *puku*.

Ni oni ne znaju ko je bila Iza Fermeren, još manje ko je ona danas, ali to ih ni ne zanima: sve što su želeli oni su uradili u svojoj zemlji, u svojim zemljama. Sada im preostaje samo crveni smeh harmnonike.

Gospodin Viktor Greber naučio me je da večeri provodim sedeći kod Posejdone fontane na Aleksu. On tada skinе šešir, stavi ga među kolena i posmatra kolone ljudi koje izlaze iz podzemne železnice: ubeđuje me kako mu još samo taj prizor u današnjem Berlinu pruža neko zadovoljstvo. Sve ostalo je, kaže, lažno. Pored nas, ne znajući da na njih čekamo, prolaze i umorni svirači koji su završili svoju dnevnu smenu, pa sada, s velikim konzervama piva, pogledom traže neko prijatno mesto. Gospodin Greber, bivši profesor južne slavistike na Humboltovom univerzitetu, uživa da ih sluša. Jugoslavija je ostala njegova ljubav još iz poznih sedamdesetih kada je na nekom naučnom seminaru u Dubrovniku upoznao izvesnu Katarinu Zlatarić. Zbog sećanja na tu zlatnu nedelju, drage volje me je primio u stan. Često se zamisli i počne da priča o njoj, u stvari o sebi, kakav je tada bio i kako je bilo teško iz Istočne Nemačke otići u Jugoslaviju. Njemu je to pošlo za rukom tek kada je postao redovni profesor. Međutim, kada mu kažem da to više nisu oni gradovi koje pamti, on vrti glavom i vraća šešir na glavu u znak neslaganja. – Nikad se neću složiti! kaže. Pa nisu valjda srušili staru Onofrijevu česmu?

Gospodin Greber spada u onu grupu ljudi koja je utvrdila svoj pogled na svet u decenijama posle Drugog rata, učivši se na knjigama koje su kružile Istočnom Evropom. Sve te knjige, međutim, govore su da je i on *kovač svoje sreće*, što ga je u početku uzbuđivalo, ali s vremenom taj osećaj je počinjao da kopni i za sobom ostavlja samo duboku sumnju. I nakon rušenja zida, gospodin Greber je postao nepopravljivi skeptik. Razgovarao je sa svojim kolegama ali se nije složio sa njima kada je bila u pitanju Berlinska republika, niti je video razliku između Brifisa i Branta. Na koncu se rado povukao u penziju. Ostao je da živi u svom nevelikom stanu, zarobljen knjigama i rigidnim stavom da se na ovom svetu ipak ništa novo ne zbiva, bar ne tako vidno kao što je rušenje zida ili stare Jugoslavije.

Dok večeramo zajedno u restoranu, on seče veliku zelenu jabuku na tacni i pokušava da mi objasni neke pojave: Pars pro toto! reče gospodin Greber stavljajući komad jabuke u usta. – Svaki komad čuva sećanje na celinu, pa je l' tako? Ja klimam glavom i uzimam drugu jabuku. Kada je oljuštim, vrškom svoga noža pokazem dugu zelenu spiralu na tanjiru. – Eto, kažem, šta je ostalo od Jugoslavije, samo kora: jabuka je izvučena. Profesor se gorko osmehne pa nastavi da krupnim veštačkim zubima melje komadiće jabuke. Njemu baš nije najjasnija moja metafora, ali obećava da će narednih dana razmisliti o tome. Nada se da će uspeti da me ubedi u to da ništa nije podložno promeni.

Nazad u stan vraćamo se metroom. Posle dugog ćutanja, gospodin Greber me pita kako napreduje moj posao zbog kojeg sam došao u Berlin, ali ja samo sležem ramenima. Rekoh mu da ljudi koje tražim ne žele više ni sa kim da razgovaraju. Niko nema poverenja. Moj stanodavac me posmatra neko vreme, dok metro juri pod zemljom prema stanici Pankov, a potom se počese po bradi i zagleda u prozorsko staklo u kome se naizmenično smenjuju reklame, lokule i mrak.

Kasno noću, kada se uporni kašalj mog stanodavca smiri u susednoj sobi, imam osjećaj da pregledam razvijene fotografije i sređujem beleške koje sam u toku dana zapisao. Na mom stolu leži čitav jedan svet, iskidan toliko da se i sam povremeno zapitam da li je ikada postojao. Onda mi padnu na pamet Greberove reči, pa se čak i podsmehnem samom sebi nad tom hrpom slika i hartije. Kako noć odmiče postajem sve nervozniji. U tom neredu pokušavam da pronađem neki smisao, neki dublji red koji će mi održati nadu da u svim tim licima postoji nešto trajno. Međutim, tragovi su sve varljiviji i ja se pitam da li ću se vratiti nazad neobavljenog posla. Bojim se da će se izveštaj koji pišem, a koji ću uskoro morati da pošaljem gospodinu Č. u Beograd, pretvoriti u ličnu povest. Ne verujem da gospodin Greber može da učini nešto više za mene. Ljudi koje nalazim najradije čute o onome što su preživeli, ali oni su mi, na žalost, jedini trag jer oni koji su otišli još na početku rata ništa ne znaju. Žive povučeno i retko me pozivaju u svoje sobe jer se boje prisustva čoveka koji razume njihov jezik. Nepoverljivi su, teško govore i obično se ne javljaju na telefon. Gospodin Greber kaže za njih *Verschundene* jer mu se čini da više niko ne može da ih nađe. Jednom sam ga pitao šta se dogodilo sa njegovom Katarinom iz Raguze, da li i ona spada u grupu *Verschundene*, ali on je prećutao odgovor praveći se da me ne razume. Odgovor je usledio tek sledećeg dana u vidu svežnja pisama koji mi je slučajno došao pod ruku. Gospodin Greber je žmirnuo značajno i ponudio mi svoju ljubavnu prepisku ali ja sam samo osmotrio rukopis i vratio je nazad. Kaže da su se dugo dopisivali ali su izgubili vezu devedeset prve kada je ona odlučila da doputuje u Berlin. Uostalom, pita se, zbog čega on sve to meni govori kada mu ja, izgleda, ne verujem. Uveriću se, kaže mi, jednoga dana u njegove reči. Ja se smejem. Taj smeh me, međutim, nimalo ne raduje, činim to iz navike, nemoćan da kažem bilo šta. Znam ja vrlo dobro šta mi on govori.

Noću, kasno, kada se njegov kašalj smiri i kada više ne mogu da pronađem red među fotografijama, jednim potezom ih sručim sa stola u veliku kesu i izađem napolje. Sedam u metro i odlazim u ulicu Unter den Linden, a odatle pešice kroz Tirgarten do stuba koji Nemeci zovu *Žigzjole*. Kada se popnem gore, uhvatim se raširenim prstima za žicu, i kao neka grabljivica počnem da osmatram grad. Ljudi koje tražim, verujem, izlaze tek noću, kao šišmiši. Izvlače se polako iz svojih malih soba, otresaju prašinu i izleću napolje. Kada napregnem sluh, čini mi se da ih čujem kako lome grane kroz berlinsku šumu ju-reći prema kanalima reke Špre.

Jednog jutra, kada sam video Grebera kako se sprema za grad, shvatio sam da mu je leva noga kraća od desne. U njegovoj spavaćoj sobi, koja predstavlja ujedno i radni kabinet umirovljenog profesora, zatekao sam ga kako sedi na ivici kreveta još uvek u pidžami. Pozvao me je da mu pomognem, a u stvari samo je želeo da porazgovaramo jer mu usamljenost, bar tako kaže, odavno ne prija. Ustao je, napravio nesiguran korak i onda se osvrnuo prema meni: Vidite, reče, to je moja mala tajna. Bez ovoga ja vam ne umem... I otvorio vratanca na jednoj komodi u kojoj se ukazaše tri para crnih ortopedskih cipela. Donovi svih levih cipela bili su visoki, ispunjeni plastičnom masom koja je nadomeštala fizički nedostatak mog stanodavca. On izvuče jednu cipelu i podiže je u visinu očiju. – Glomazna? Prilično, zar ne? Ja klimnuh glavom. Ali on nije takav rođen. Njegovi roditelji Renata i Helmut, uverava me, bili su zdrave telesne građe i nikada ne bi mogli da rode takvo dete. Tek je kasnije stekao tu anomaliju, a to kod ljudi nije retkost: Neki od prevelike radoznalosti postanu razroki, prodavci od stajanja dobiju tromboflebitis a on je zbog mladalačke gluposti, eto, zaradio kraću nogu. Dok je bio student pokušao je da pobegne preko zida u Zapadni Berlin; verovao je da tamo, s one strane, postoji nešto drugo. Brižljivo je spremao tu akciju, danima je birao konope, kupovao ih u različitim radnjama i nastavljao ih noću, iza zamračenog prozora. Da bi sve to izdržao, počeo je da trenira svakog jutra – trčao je do starog jevrejskog groblja i nazad. Bila mu je potrebna dobra kondicija. Često bi se tih dana zatvarao u svoju sobicu i vadio iz drugog toma *Zlih duhova* presovanu stranicu FAC-a, na kojoj je bio objavljen tekst o klovnovima iz Rima, koji su posle gostovanja u Istočnom Berlinu, pod budnim okom vojske, neprimetno, u jednom velikom bubnju prokrijumčarili neku devojkicu. Gledajući ta vesela lica svirača i žonglera koji su bacali u vis svoje čunjeve, mladi Greber je poželeo da poseti svet iza zavese. Ležao bi dugo na podu i maštario, ogrejan unutrašnjim plamenom sreće od čega bi mu se zajapurili obrazi. Jednom ga je pijani stric Rudolf ulovio na podu, ali je to u svojoj pomućenoj pameti protumačio kao posledicu ljubavnih jada, pa se samo nasmejao i potegao iz flaše. Međutim, za mladog Grebera bila je to agonija mnogo gora od ljubavne i nakon dva neuspešna pokušaja sa zgrade svoje kolegice Ilke Kovolik, koja je stanovala nadomak zida, zarekao se sebi da više ne sme da pogreši. Naredne noći je uspešno bacio konop, seo u improvizovanu nosiljku, vezao se opasačem i kočeci dlanovima koje beše obložio zavojem, počeo je polako da prelazi u *drugi svet*. Spuštao se lagano sve dok ga nije uhvatio snop svetla, a onda se, što zbog straha što zbog rafala, naglo opustio i sjurio niz konop. Kada je tresnuo o tlo, prvo što je osetio bio je jak miris kože novih vojničkih čizama američkih stražara koji ga opkoliše. Ispostavilo

se da je bio pogođen u levi gležanj ali oni su ga bez previjanja i prve pomoći deportovali nazad: na Istok. Mladi Greber je završio u bolnici, bez svesti, a kada je ponovo došao k sebi, sve je već bilo gotovo: operacija okončana, a njegova leva noga, obavijena gipsom iz kojeg su štrčale čelične igle, bila je kraća za dečji pedalj. Pošto je izašao iz bolnice usledile su dve duge zatvorske godine. Obrevši se u samici, na tvrdom krevetu, sa levom nogom na koturni, shvatio je lekciju iz sopstvene gluposti.

Da je svet prepun budala to nije novost, ali hteo je da mi ispriča tu malu anegdotu iz svoje prošlosti tek da bi mi predočio kako su stvari sa dveju strana zida imale samo drugu boju.

Zahvalio sam mu se i spremio da krenem kada me on zaustavi rekavši da ima još nešto da mi kaže: Sinoć se javio neko i tražio mene. Nepoznati ženski glas je ostavio adresu: Karmerštrase II u Šarlotenburgu. Gospodin Greber je pomislio kako bi to mogao da bude lažni trag, ali je ipak zapisao podatke. Na papiru je nečitim, deformisanim slovima ispod adrese bilo napisno ime Ane Dajdić.

Okrenuo sam napustio Beograd dogodile su mi se dve važne stvari: upoznao sam Viktora Grebera a nedelju dana potom sam se izgubio u Berlinu. I tada, kada sam shvatio da sam uzalud pratio jedno dete koje me je podsetilo na neko lice iz detinjstva, ustanovio sam da ne znam u kojoj se ulici nalazim i da me je samo zavarala fasada visoke zgrade, držeći me u lažnom uverenju da sam tu već jednom bio. To dete je ubrzo skrenulo, otrčalo preko ulice i ušlo u tramvaj, nastavši iz mog vidokruga. Bio sam se u nedoumici, a kad god mi se to dogodi, poput tolikih stranaca, silazim u metro i putujem zureći u mapu podzemnog grada. U metrou se čuje ona poznata muzika i ljudi podižu glave kada svirači prođu pored njih. Prate ih pogledom kao neke čudne karnevalske spodobе koje razgone nesreću po Berlinu. Ne znam koliko sam stanica propustio u nadi da ću pronaći neko ukrštanje za Aleksanderplac kada me je privukao glas žene iza mojih leđa. Imala je blizu pedeset godina i putovala je oklopljena teškim kaputom. Bila je jedina koja je negodovala kada su svirači prošli, tamni u licu i pogrbljeni nad harmonikama. Rekla je nešto oštro što mi se u tutnjavi metroa učinilo kao psovka koju sam čuo toliko puta. Okrenuo sam se i pogledao je. Shvatila je da sam je razumeo, ali se nije mnogo uznemirila. Mirno je ustala i spremila se da izađe na sledećoj stanici. Bila je brza i zamalo mi nije izmakla kada se vrata otvoriše. Pratio sam je dok se probijala ka susednom peronu. Uskoro se sakrila u gomili i kao da je znala da je pratim, dugo se nije pojavljivala, a onda, kada je naišao metro, žena je izronila iz grupe glasnih Turkinja. Nadalje smo putovali u istom vagonu. Zbog nečega sam se bojao da ću je izgubiti iako nisam znao da li ta moja potraga uopšte ima smisla. Bio sam izgubljen u Berlinu i jedini putokazi bili su mi glasovi podzemne železnice, ti ljudi koji su se, iz dana u dan, sve brže pretapali u nepregledne redove bezimernih, koji su od jutra do mraka, kao u nekim predstavama pakla, išli gore-dole. Žena je izašla, ali ovoga puta je skinula kaput i držeći ga pod miškom požurila da izmakne mom pogledu. Pojurio sam za njom, gotovo oborivši čoveka blizu vrata. Stigao sam je tek kada sam istrčao na površinu grada. Ugledao sam je kako stoji na autobuskoj stanici naslonjena na metalnu ogradu i mirno lista novine. Izgleda da sam umislio da beži od mene. Sada je stajala na svetlu dana i sve moje sumnje su se rasplinu- le. Bila je mlađa desetak godina, upadljivo nemirnih crta lica. Prišao sam joj i pitao da li je iz Jugoslavije. Žena je još neko vreme gledala u raskriljene listove *Freitag*a, a onda je ne podigavši pogled rekla da jeste. Bila je, baš kao i mnogi drugi koje sam sretao u Berlinu, nezainteresovana za razgovor. Stajao sam kraj nje i nisam znao šta da kažem, a ona je i dalje zurila u novine. Onda

je naišao autobus i ona je ne pogledavši me, zakoračila prema njemu. Bez razmišljanja, učinio sam isto. Progurao sam se kroz gužvu i stao pored nje. Ona je gledala kroz prozor i pravila se da me ne primećuje: autobus je klizio niz nepoznate ulice Berlina, prema visokim kranovima koji su se s vremena na vreme pomaljali u staklima prozora. Najednom, žena se okrenu prema meni. Učinila je to prisno kao da se dugo poznajemo, čak mi je obraz dotakla vrhom svog šiljastog nosa. – Sada izlazim, reče, ako me i dalje budete pratili možete imati neprilika. Ja se zbunih pogledavši je iz neposredne blizine: lice joj je bilo drugačije nego u metrou. – Potrebna mi je pomoć, rekoh. Tražim jednog čoveka. – Zar, nasmeja se ona, i spremi se da zakorači prema izlazu. – Da, potvrdih, da, tražim jednog nestalog čoveka. – Mnogi su nestali, reče ona izvlačeći se iz gužve. Rekoh da se radi o mornaričkom oficiru, ali ona se nije okrenula. Vrata se zatvoriše i ona ostade na stanici. Gledao sam je još nekoliko trenutaka, autobus je pravio veliki luk, tako da mi se još jednom, nakratko, približi njeno lice, a potom poče brzo da se udaljava.

Kada sam sledeće večeri ispričao to svome stanodavcu, on je samo protrljao čelo. Reče da je Berlin pun takvih ljudi i da ne bi trebalo ništa da me čudi. Od kraja Drugog rata ovaj grad se puni ljudima koji se negde vode kao nestali, a od osamdeset devete više niko ne vodi računa o tome. Ta žena je jedna od njih. Međutim, svi su oni u zabludi, jer ni ovde ne mogu da nađu to što traže. Oni misle da u Berlinu greje neko drugačije, evropsko sunce, a od takve zablude ume da zaboli glava. Zna takve ljude, ima ih u susedstvu. Prezimena im se završavaju kao i moje, video je to na sandučićima za poštu. Samo njima niko ne piše, ali novine redovno stižu: prate sve što se događa. Čitaju *Die Sterne*. Ponekad ih sretne na drvenom stubištu. Uvek imaju tmurne misli i urolane novine pod pazuhom. Oni razlikuju bolje i gore svetove. Ipak, njemu su simpatični jer ga povremeno podsete na njegovu Dubrovčanku.

Nemam ni sam zbog čega sam se setio tog susreta u metrou kada mi je gospodin Czeber rekao da me je neko tražio, ali sledećeg dana, na maloj raskrsnici nedaleko od Sevinji-placa, bio sam gotovo siguran da sam pogrešio i što sam se više približavao broju jedanaest, iznad kojeg je visila drvena maketa pirane, bivao sam sve ubeđeniji u to. Bilo je sasvim očigledno da se neko javio na moj oglas koji sam dao sa odobrenjem mog stanodavca: ovo je bio prvi, a kako će se pokazati, i jedini poziv.

Stan se nalazio u malom dvorištu, na drugom spratu do kog se pešlo spoljnim metalnim stepeništem. Duž ograde bili su povezani bicikli, kojima ovaj svet putuje Berlinom, zazirući od podzemnog saobraćaja. Njime, kažu, putuju samo stranci i izgubljene duše – niko više!

Vrata, na kojima je pisalo prezime “Dajdić”, otvorio je visoki bradati čovek iz čijeg trupa su, namesto ruku, izranjale dve mršave grane koje su se završavale dugačkim prstima. Pogledao me je podozrivo i taman je krenuo da zatvori vrata kada ga prekidoh pitanjem: Ovde stanuje Ana Dajdić? Čovek se stresao kao da je naglo zahladnilo. Rekoh da mi je Ana ostavila poruku, te da bih voleo da porazgovaramo, ako je to moguće, još danas. Bradati se za trenutak osvrnu, a onda me odmeri dugim pogledom i unjkavim glasom pozva me da uđem. – Čuj, reče propuštajući me ispred sebe, možeš me zvati Drago. Ja pružih ruku, ali mi on samo pokaza prema stolicama. Ne voli da se rukuje, kaza i sede podno zida na kome su visile crno-bele fotografije, to je navika koje se odavno oslobodio ili je možda nije nikada ni stekao, ne zna više ni sam. Sada Aninu ćerku pokušava da odvikne od rukovanja zbog čega se ona ljuti. Ljudi su mnogo slabi, zaključi Drago i pogleda prema vratima u kojima je stajala jedna devojčica sa naočarima: A evo naše Lucije, pokaza dugačkom rukom, ona voli uhoditi starije. Ona obori glavu i u znak protesta vrati se u svoju sobu. Drago mi reče da ne obraćam pažnju, a onda ustade i zatvori vrata za njom. – Čuj, ćudna je to mala, reče prigušenim glasom, pravo ćudna. – Kako to? – Nemam ti pojma, odgovori on, valjda joj teško pada Berlin, šta li. Shvativši da je neoprezno zakoračio u nešto što ne želi da objašnjava te pokušah da skrenem razgovor: Znači, Ana nije tu? Drago me pogleda sitnim crnim očima: Jašta da nije, al’ skoro će. Ona ti radi, u stvari traži neki poso... Ne znam, ako ti se žuri, onda... Odgovorih da mi se ne žuri i da mogu da čekam, a onda pokazah na fotografije: Baš su neobične. – *Neobične*, ponovi Drago, šta ti znači to *neobične*? Pokušah da objasnim ali me on prekide: te fotografije su iz njegove porodične arhive. Dedu mu ih je ostavio: samo njih je poneo iz Jugoslavije. A ljudima je danas neprijatno kada ih vide. Pa kako i ne bi, kad pokazuju ne-

što od čega svi žele da pobegnu, razmaha se Drago svojim dugačkim rukama. To je čitava serija snimaka iz revolucije, poče on da objašnjava lagano se približavajući i odmičući od pojedinih fotografija sa kojima je, izgleda, bio u nekom prisnom odnosu. Jedva je Anu privikao na te slike, u stvari, postavio je uslov, jer te slike ne može da drži u podrumu, niti u koferu. To su relikvije na kojima je njegova porodica grejala prste čitavih pedeset godina. Fotografisao je njegov deda, inače borac Trećeg korpusa koji je u vreme Drugog rata izvodio operacije u Bosni.

Pogledao sam u pravcu koji je pokazivala Dragova ispružena ruka. Na zidu su bili raspoređeni prizori iz rata, a ispod svake fotografije stajao je natpis koji je objašnjavao zabeleženu situaciju: *Partizanske kolone Sokolac-Sarajevo, Prelaz preko Drinjače, Prva krajiška u maršu, Kurir na odmoru, Šekovići, Spaljeni njemački top, Žarobljeni SS-ovac u Kladnju, Konjuh planinom...* Dragov deda Grgur Janić šegrtovao je pred rat u sarajevskoj fotografskoj radnji *Finci & sin*, ali se nedugo po izbijanju rata obreo u oslobođenom Užicu, gde je proveo prvu ratnu jesen. Nakon šezdeset i sedam dana, koliko je Republika trajala, Grgur se među poslednjima povukao preko Drine pokušavajući po svaku cenu da završi seriju erotskih fotografija golih partizanki, učitaljica, koje je nagovorio da obuku delove uniforme pobijenih nemačkih vojnika, zbunjenih mladića iz Sudeta.

Drago priđe jednom crnom velikom sanduku, podiže madrac sa njega, otvori ga i iz njega izvuče fotografije velikog formata i baci ih na sto. — Čuj, reče, eto ti fotki iz Uzičke, pa listaj. Ja sagnuh glavu i otvorih izbledele fotografije kao špil karata na stolu: sa njih su me posmatrala teatralno nasmejana lica golišavih devojaka. Stari je Grgur imao dobro oko. Sve devojke, zapravo tri lica koja su se smenjivala, imale su strogo povezanu, upletenu kosu i ta revolucionarna strogost se obično kombinovala sa oskudnim detaljima nemačke uniforme: jedna je nosila oficirske čizme i pantalone, dok je gore, preko golih sisa imala samo tamne uprtače, nategnute obešenim palčevima. Druga je, postidjena kao Eva, skrivala svoj vrt zadovoljstva iza nemačkog šlema, dok joj je desnu nadlakticu stezala crvena poveska sa svastikom. Treća devojka, koju je fotograf Janić ubedio da ne gleda u njegov objektiv nego u budućnost, zamahivala je nacističkim stegom jašući na crnom motoru sa prikolicom. Preostale fotografije bile su varijacije na temu, a ciklus su zatvarali grupni portreti na kojima su glumice, poput gracija, blago zanjihane, pozirale skaredno se smejući.

Kada sam podigao pogled sa slika, video sam mršavog Draga kako stoji blizu mene, prekrštenih ruku, u koje mu se beše uplela dugačka brada. — Vidiš, reče, što ti je bila ta Republika? Gola zajebancija. Grgur se pravo nakupio straha nakon rata zbog tih fotki. Držo ih u podrumu. Tek pred smrt mi pokazo svoju rizni-

cu. Pito sam ga: *Ćuj, Griška* – tako su ga zvali – *što das' radi*, al' on ti samo, vako, čini ramen' ma. Sjećam se ko da je juće bilo. Ubrzo je umro. A onda ti je sve kren'lo. S tim...

Drago prasnu u smeh, pokazujući red izukrštanih krnjih zuba. – S čim? upitah. – Ćuj ti, bolan, njega. Pa s tim guscama iz Užičke. – Preteruješ, promucah ustajući sa stolice. – Ćuj, šta je pretjerivanje? upita i odmače se prema zidu sa fotografijama. Stajao je tako nekoliko trenutaka, kao što je nekada, u sarajevskoj radnji, verovatno stajao Grgur među svojim radovima. – Ništa tu nije pretjerano, potvrdi on, čak je gore, ma stoput je gore. A ja ti sad živim sa jednom nadom, da će kad-tad sve ponovo postat ko i prije što je bilo. – To je nemoguće, rekoh i krenuh prema vratima. Drago me odmeri sumnjičavim pogledom: Jest, jest, pravo je moguće! A onda nastavi sve tišim glasom: Samo ako neko, u Beogradu, jednog lijepog dana, možda, potpali novu revoluciju.

Ja ostadoh bez reči i prihvatih se brave kako bih pronašao oslonac. Drago je stajao pognute glave ali ne i oborenog pogleda. Posmatrao me je užarenim očima, smešeći se negde iza nakostrešenih brkova. Htedoh da pitam zbog čega baš u Beogradu, ali shvatih da bi svako pitanje bilo suvišno, te otvorih vrata i bez pozdrava napustih stan.

Može da bi moj boravak u Berlinu krenuo sasvim suprotnim pravcem da tada, po zbiljku iz dvorišta, nisam sreo istu onu ženu iz podzemne železnice, za koju sam zbog nečega slutio da ima veze sa telefonskim pozivom. Možda se nikada više ne bih vratio na tu adresu da još jednom čujem porodičnu istoriju fotografa Janića iz Sarajeva, čiji potomak, nesuđeni revolucionar, razgoreva plamen lokomotive sa crvenim barjakom, koja će jednoga dana, dok svi budu spavali, možda uploviti u Beograd. Ne znam. Zakonitosti slučajnih susreta u Berlinu imaju svoju logiku. Tako se i moja potraga za mornaričkim oficijerom Jankom Baltićem – koji se godine hiljadu devetsto devedeset i druge izgubio sa broda *DBM 141*, putujući od Visa do Splita zagnjuren u kaljužu feribota, a potom železnicom za Sarajevo – pretvorila u niz nesvakidašnjih susreta. Niko od tih ljudi nije mogao da mi kaže bilo šta o bivšem poručniku jugoslovenske mornarice koji je, sišavši sa broda, kao opsednut đavolom lutao po Bosni. Na kraju rata, njegovo ime se našlo na nekoliko spiskova nestalih u operacijama na teritoriji Bosne, ali svaki spisak je otvarao novu sudbinu poručnika Baltića. Jedna od tih sudbina bila je iscertana tankom linijom koja je vodila prema Njembergu, a onda ka Getingenu, sve do Berlina. Linija se kod Van Zea prekinula, prepustivši dalji život Janka Baltića ogromnom gradskom organizmu.

– Što me tako gledaš? upita žena koja je već neko vreme stajala preda mnom držeći glomazni crni kaput pod pazuhom. – Vi ste Ana? prozborih. – Da, reče kratko, samo Ana. – Bio sam u tvom stanu, dodadoh. – Pretpostavila sam. Upoznao si Draga? – Jesam. Začutasmo. – Mislila sam da imaš nešto da me pitaš? – Imam, da, u stvari, ja tražim nekog... – Svi sad traže nekog, nisi jedini... Hoćeš da prošetamo? – Možemo, pristadoh pruživši korak za njom.

Izađosmo na mali trg, a potom nastavismo nekom ulicom, uglavnom ćutke. – Zašto me pratiš? upita malo kasnije. – Ne samo tebe. Pratim sve iz stare Jugoslavije. – To je manija, podsmehnu se Ana. – Nije, odvratih, to je jedini način da pronađem tog čoveka. – Nekog oficira? – Aha, bivšeg mornaričkog poručnika Janka Baltića. – Zašto baš njega? – Bio mi je prijatelj. – Otкуда ti ideja da ga tražiš u Berlinu? – Doveo me je trag dovde... U stvari, jedan spisak nestalih. – Baš si glup, osvrnu se Ana, ti spiskovi ništa ne vrede. Uglavnom su netačni. – A šta ako vrede, usprotivih se. Ona me pogleda svojim krupnim očima i prećutavši odgovor pokaza rukom prema parku.

Voli da šeta pored kanala, naročito kada se iz grada vraća sa lošim vestima, kao sada. Posla nema, a posebno za nju koja se ne odriče lako svog zanimanja. To mi priča dok sedimo na metalnoj ogradi, visoko iznad vode, u

kojoj se povremeno ogledamo. Ona radi sa lutkama, glumi kad god je angažuju, reče zakopčavajući okovratnik kaputa oko svoje desne ruke koja se ubrzo pretvori u glavu neke nadrealne ptice. — Vidiš, kaže prenoseći gestikulaciju svoga lica na šaku ogrnutu kaputom, *ja svakog dana posećujem razne audicije u Berlinu, pokušavam pred različitim komisijama i — ništa!* Ja se nasmejah toj igri, ali se naglo uozbiljih, shvativši značenje izgovorene rečenice. — *I ti se smeješ, opomenu me njena šaka: Schrecklich! Alle lachen mir in Berlin. Aber ich muß alles allein tun...* Šaka se okrenu u stranu, zagleda u vodu i nastavi da govori nešto smirenijim tonom, više za sebe: *Ana je nekada bila dobra i lutke su je volele dok su je ljudi voleli. Sada je ružna, ima šiljast nos, buljave oči, muške kukove i, oh, schrecklich, male sise. Ne volim to! graknu šaka.* — *Muškarci bi voleli da Ana ima grčki nos, sitne plave oči, oble kukove i, natürlich, velike sise. Ali to je nemoguće u mojim godinama. Lažem, zapravo. Nikada to nisam ni imala. Ne krijim godine, brecnu se šaka, sve je u hromozomima: sise, kukovi i nos. Tako kažu. Neko dobije bolju a neko goru kombinaciju. Hej, Dümmling, ich spreche dir! Jesi l' zadovoljan svojom kombinacijom? Nisi. Schlecht. Alle Leute sind unzufrieden. Ni velika Marlena nije bila zadovoljna, pa je zbog široke vilice izvadila sve svoje kutnjake. I hop! poskoči šaka: postala je Blauen Engel. Šaka se zagleda u mene, napravivši malu pauzu.* — *Ana suviše voli svoje kutnjake, zaključila ona, eto u čemu je problem. Ali, trže se ona iz melanholije, mnogi ljudi hodaju bez svojih kutnjaka ali se još niko nije pretvorio u anđela. Anina ćerka nema dva kutnjaka, a Drago se odavno sprema za čeličnu protezu. Moja prijateljica mi se smeje bez zuba, komšinica takođe, a u Jugoslaviji je Ana videla mnogo ispalih zuba. Da li su svi oni ljudi, ich frage sich, kojima su čupali kutnjake zbog malo zlata, počeli da mašu krilima? Bojim se da nisu. Je l' možeš da zamisliš tu legiju bezubih anđela? Ja ne mogu, pa makar svi odreda ličili na Marlenu.*

Šaka naglo zamuče i zagledavši se u vodu nastavi da se njiše kao da produžava neku svoju nemu, neizgovorljivu priču. Naposljetku me još jednom pogleda i nepoverljivo reče da će mi pomoći. Onda se skupi i povuče u okovratnik iz kojeg ostade da pilji crna šupljina, podsećajući na čoveka bez glave ili na kaput koji je nekim čudom oživeo.

Sjedeće noći probudio me je strašan napad kašlja koji je lomio Grebera u susjednoj sobi. Najpre sam čuo dva udara u zid a onda se razbila čaša koju je uvek držao na nahtkasni kraj postelje. Čekao sam neko vreme, nadajući se da će sve uskoro prestati kako se i ranije događalo. Međutim, kašalj je postajao sve gori i na kraju se pretvorio u dugi ropac gušenja. Skočio sam iz kreveta i onako bos poleteo u susednu sobu. Zatekao sam ga na podu, umotanog u posteljninu, u kojoj se koprcao kao u lepljivoj paučini. Zgrabio sam ga za rame i okrenuo ka sebi. Uplašilo me je njegovo podnadulo lice koje se naprezalo da izbací nešto iz grudi čega, izgleda, nije bilo. Počeo sam da ga drmusam a onda sam u panici oborio hrpu knjiga sa stola tražeći drugu čašu. Kada sam se vratio sa vodom, učinilo mi se da gospodin Greber više nije disao. Lice mu je bilo naduveno i modro. Jednom rukom sam mu podigao glavu, a onda je on, pre nego što sam učinio bilo šta, duboko udahnuo i nastavio da diše isprekidano, kao da sam ga izvukao iz vode u kojoj se davio. Povrativši se, uhvatio me je za kragnu pidžame čija dugmad se u stakatu sručiše na pod. Prislonio sam mu čašu uz donju usnu i on je između udisaja potezao sitne gutljaje, dok mu se niz bradu slivao višak vode. – Noch! Noch! ponavljao je kada bih sklonio čašu. Očigledno se bojao novog napada. Uprkos tome, samo tren kasnije izbio je iz njega pravi gejzir, poteravši svu popijenu vodu uvis. Ne znajući šta da činim, dok se gospodin Greber sve više umotavao u razderani čaršav, prišao sam stolu i podigao telefonsku slušalicu.

398

Viktor Greber je još uvek drhtao na nosilima dok smo u kolima hitne pomoći napuštali ulicu. Sedeo sam kraj njegovih nogu, oslonjen na staklo zadnjih vrata. U staklu sam povremeno video grad koji je sve brže klizio u daljinu niz svetlosne kaiševe Šenenhojzer aleje. Pogled mi se povremeno sretao sa pogledima lekara i medicinske sestre koja je držala bocu infuzije nad gospodinom Greberom. Bolesnik je vremenom postajao sve mirniji, i u jednom trenutku uplašio sam se za njega. Lekar me je umirio klimanjem glave a sestra se osmehnula kroz providni rastvor u boci koja se klatila pred njenim licem. Imala je krive i jake ocnjake koji još više narastoše u varljivoj optici boce. – Verwandter? upita me lekar. – Freund, ispravih ga i dalje zureći u gospodina Grebera. Lekar je pitao još nešto, ali ga ja nisam razumeo. Okrenuo sam se i gledao za kolima čije je rotirajuće svetlo ostavljalo opekotine na ulici, automobilima i zidovima oko nas. Pomislio sam kako se moj boravak u Berlinu iskomplikovao i kako sve dublje ulazim u nešto neželjeno. Možda baš sa ovim nepoznatim čovekom koga pratim u bolnicu. Njegova priča me je obavezivala na to. Ko je uopšte Viktor Greber? Sestra me pogleda kroz bocu kao da mi čita misli zbog čega se ja ponovo okrenuh ka gradu. Ko je zapravo on? Moj slučajni stanodavac. Ljubavnik jedne Dubrov-

čanke. Starac koga su pregazile crne i crvene mašine istorije, ostavivši mu samo to staro uverenje da se pod suncem ništa novo ne događa. To kao da sam već jednom slušao od nekoga. Davno. A sada mi se vraća kao zakasneli eho iz katakombe. Ko je u stvari taj poluživi Nemač koga pratim kao da nikoga drugog na svetu nemam? Ljudima u Berlinu ta pratnja nije ni potrebna. Oni znaju da je samoća stvarno stanje čoveka. Da li je to znala i Iza Fermeren kada se u proleće daleke trideset i treće zaustavila pred berlinskom *Katakombom*? Gospodin Greber bi, verujem, odgovorio potvrdno.

Ubrzo pošto smo skrenuli u Šumanštrase zaustavili smo se u osvetljenom hodniku bolnice. Bolesnika brzo prihvati ekipa ljudi sa kolicima, na kojima ga odgura prema liftu. Vozač sanitetskih kola me osmotri i pokazavši mi u pravcu čekaonice, vrati se u auto.

399 Prostorija je bila velika, osvetljena prijatnom svetlošću i osim mene nije bilo nikoga. Seo sam na jednu stolicu i zagledao se u velike reklamne panoje na suprotnom zidu. Iz ogromnih sjajnih ramova posmatrali su me osunčani ljudi na plaži. U daljini su se nazirale zidine starog primorskog grada. Setih se gospodina Grebera koga su sada, negde gore, već kupali u veštačkom svetlu aparata za ispitivanje. Naslonio sam se na zid i mirno, poluotvorenih kapaka posmatrao more koje je, s vremena na vreme, prelazilo donju granicu ramova, pružajući se prema meni. Tako sam pre deset godina, sa palube ratnog broda, gledao Greberov Dubrovnik. Da li ću to moći da mu kažem kada bude došao čas? Raguza je tačka u kojoj su se prvi put ukrstile naše sudbine.

Ne znam koliko je vremena prošlo kada me je neko probudio. Bila je to ona sestra iz kola. Nasmešila se i pozvala me da pođem gore, u sobu gde je ležao gospodin Greber. Bilo je već svanulo i sva svetla behu pogašena. Gospodin Greber je sedeo, naslonjen na podignuti deo postelje. Kada me je ugledao, najpre se obradova a onda počeo da mi se izvinjava zbog noćasnijeg uznemiravanja. – Vidite, reče umornim glasom, kako su me udesili. Izgledam kao onaj stari. – Ne, kažem stežući mu ruku, sada ste potpuno novi. – Opet grešite, opomenu me on, niko ne može da izgleda kao nov, pa to vam je paradoks. Ja sam, vidite, vraćen u staro, a ne u neko novo stanje, zar ne? Ja klimnuh glavom sedajući pored njega. Zaista, na njegovom licu se odjutros moglo videti sve izuzev svežine. Osmeh mu je bio usiljen a lice tamnije nego obično. Jedino se kašalj smirio. Pitam ga šta su mu rekli lekari, ali on samo vrti glavom: A šta vi očekujete od lekara, da vam kažu istinu, možda? Ma ne, oni vam to ne umeju. Znaju samo da umrtve nerve i to je sve. Znate, od malih nogu sam verovao kako ispod tableta ljudsko telo i dalje pati od bolova, samo naši živci to ne beleže. Gospodin Greber malo zastade i sagnu glavu kao da mu se neki stari, ne samo noćasniji, bol ponovo vratio.

va je njemu jednog davnog dana njegova majka gospođa Renata Oberhojzer, rodjena Greber, sa visoke bolničke postelje pričala zbog čega je omrznula ljude u belim mantilima. Tada je mislila da mu od svih porodičnih relikvija ostavlja samo tu, ali veoma se prevarila ta krupna gospođa, reče moj stanodavac nastavlajući da zuri u svoje šake.

Bilo je to poslednje godine rata. Tada Viktor još uvek nije znao šta će se dogoditi sa porodičnom kućom Oberhojzerovih u Desauu, a kasnije kada je saznao, više nikada nije pozeleo da se vrati. Ta kuća, međutim, poput svih kuća detinjstva, proganjala ga je dugo, naročito potkrovlje gde je provodio duge dane ratnog zatišja. U jednom delu bila je očeva ordinacija, prazna otkako je Viktor znao za sebe. Doktor Helmut Oberhojzer je od početka bio aktivan u NSDAP-u, a od početka rata gotovo da se nije više pojavljivao. Malo je odraslih muškaraca Viktor sreo u ranom detinjstvu. Uglavnom ih je znao iz majčine priče. Tek u zimu četrdeset pete pojavio se očev demobilisani brat Rudolf, bivši mornar sa broda *Tirpic*, sada invalid nesposoban za bilo šta u životu. Stric Rudi se začudo pojavio u uniformi pešadinca. Ispostavilo se da je bio ranjen na Istočnom frontu, odakle je prebačen najpre u Lođ, pa u Berlin. Bez reči pozdrava ušao je u kuću i smestio se na krevetu pored radio aparata. Odbijajući sve od sebe svojim ludačkim pogledom, Rudi se od tog dana više nije odvajao od tri stvari: velike uramljene fotografije *Tirpica*, radija i šnapsa. Pomno je pratio vesti sa Istočnog fronta. To ga je istinski zanimalo jer su većinu mornara, njegovih prijatelja, spasenih nakon potapanja *Tirpica*, prebacili iz norveškog fjorda u Rusiju. Ni pomen britanskih bombardera nije mogao toliko da ga razbesni kao te vesti sa Istoka, jer je prema Rusima osećao osobit prezir. Sedeo bi pored radija u dnevnoj sobi i birao stanice: na svaki pomen Rusa, naglo bi se ukočio i iskolačio oči. Onda bi udario dlanom o dlan kao da se radi o dobro obavljenom poslu i odgegao bi se prema kuhinji da sebi i uplašenoj gospođi Renati naspe piće. Stric Rudi bi se brzo napio a onda bi se ispružio na sofi i počeo da ječi i balavi. Ni kućnoj posluzi, dvema slabašnim ženama, nije se dao kada bi na majčinu zapovest ove pokušale da ga izbace: jedini smisao njegovog života tada je bio nemački trijumf na Istočnom frontu i Moskva u plamenu. Rudi se opijao od samih vesti tako da bi ga taj naknadno popijeni alkohol samo dokrajčio. S vremenom, Viktor i njegova majka su se navikli na njega, na ritam specijalnih obaveštenja sa Istočnog fronta. Rudi Oberhojzer bio je čovek za koga se u to vreme govorilo kako mu nisu baš sve čaše u ormaru na mestu. Ni među ženama, maminim prijateljicama, pričao gospodin Greber, nije bio omiljen jer je sve češće pravio istupe protiv Raj-

400

401 ha, a u “onim” stvarima, govorkalo se šapatom, bio je neupotrebljiv. Zaista, kada je te zime vraćen sa Istočnog fronta, pored ordena za hrabrost doneo je i tihu trulež impotencije. Najpre je mrzeo samo Ruse, i to one oko Dona, a onda je ta njegova mržnja počela da se širi kao prosuto mastilo po stolu. Zahvatala je lagano i ostale delove Rusije: u mislima strica Rudija ona je palila sva naselja, idući uzvodno obalama Volge. Opsedala bi zatim Moskvu i Lenjingrad, a kada bi plamen i nad tim gradovima suknuo u nebo, Rudi bi se obarao na jugoslovenski partizanski pokret, koji mu je postajao kriv za sve. Nekako je dokučio da do njegovog ranjavanja ne bi došlo samo da su partizani u Jugoslaviji bili efikasniji. Hitler bi zakasnio sa napadom na SSSR, Staljin bi bolje pripremio odbranu, Jugoslavija bi bila razrušenija a on, Rudi – zdraviji. Tako je on razmišljao naglas, zavaljen na sofi, pored radija, sa bocom u rukama, posmatrajući gojaznu gospođu Renatu koja je sedela za stolom, bleđa od straha. Jednoga dana, dok je u mislima tražio uzrok svoje nevolje, Rudi je došao do prve jeretičke misli: za rat, za svoju invalidnost, pa prema tome i za svu nesreću na ovome svetu počeo je da optužuje Nemce, pa i svog starijeg brata, lekara, koji mu je najednom postao najcrnji neprijatelj. Od tog časa za strica Rudija više nije bilo spasa, govornice su majčine prijateljice, postao je mizantrop najgore vrste. Noću bi se po velikoj pustoj kući Oberhojzerovih šetao pijan sa štapom u jednoj i bocom šnapsa u drugoj ruci. Čuli su ga kako viče i udara štapom po slikama svojih rođaka kojima su bili zastrti zidovi kuće. Hitlerov portret, koji je visio u bratovljevoj ordinaciji, isekao je žestokim zamahom tako da su iz ogromnog crnog rama ostale da zevaju samo dve otečene usne. Stric Rudi se i fizički izmenio toliko da ni mali Viktor, koji mu je ranije prilazio, više nije smeo da ga pogleda u oči. Jednom ga je video kako sedi u očevoj stolici sa nogama na radnom stolu sa kojeg behu sručene na pod slike, termometri i čaše sa špatulama. Smejao se kao obuzet vragom. Bio je početak februara četrdeset pete i Viktorova majka beše odavno raspustila kućnu poslugu. O Helmutu su vesti odavno prestale da stižu, samo je Rudi povremeno donosio glasine o njegovoj navodnoj pogibiji u Beogradu. Viktorova majka je gubila nerve, a rođak Rudi se smejava prenoseći šta je sve video boreći se na Istočnom frontu protiv Rusa. Proganjao je bratovljevu ženu opisujući joj pobesnele Ruse koji sada navaljuju na Nemačku, napastvuju žene i seku im dojke. Majka je vrištala i zatvarala se u svoju sobu odakle je uporno telefonirala baki u Vajmar. Rudi se, međutim, poput zle savesti nije odvajao od njenih vrata, grebući i cedeci kroz zube razne gadosti. Mali Viktor je bežao na potkrovlje i pokušavao da zatisne uši, ali je stričev glas odzvanjao sve jače kroz kuću. Video ga je jednom kako šeta u belom mantilu preko mornarske majice, bez pantalona i donjeg veša. Stomak mu beše narastao i podrhtavao je isterujući iz njega, kao iz meha, neprirodni škripavi smeh.

Sedeo je raskrečen nasred prazne sobe i ispijao šnaps kada se na vratima pojavila baka Herta Greber, visoka i ozbiljna žena, koja je iz Vajmara, na ćerkine vapaje, došla da je spase iz ludnice Oberhojzerovih. Baka je otvorila vrata i ni za trenutak je nije zbunio ludak u belom mantilu koji je počeo da se kikoće kao đavo, objašnjavajući kako će je Rusi napastvovati jarčevim rogom. Žena se obazrela oko sebe, dohvatila teški metalni svećnjak sa sedam čiraka i počela njime da udara Rudija preko podnadulog modrog lica. Izveši obeznanjenu ćerku i malog Viktora iz kuće, baka Herta je na velikom trpezarijskom stolu ostavila ogromno salasto telo Rudija Oberhojzera bez svesti, potpuno bespomoćno pred savezničkom armadom koja se sa svih strana poput klinova zarivala u Nemačku. Helmutov beli mantil beše iskrvavljen i iz telesine koju je sakrivao virile su dve dlakave noge u iskrzanim vojničkim cipelama. Rudi je u tom času ličio na pajaca koji je prevršio meru sa svojim ludostima igrajući na carskoj trpezi, na kojoj je ostao da leži, oboren pesnicom uvređenog vladara. U naletima savezničke avijacije, tog februara, srušen je Drezden, porušen Berlin, unakaženi Erfurt, Hale i Desau. Iz pepela kuće Oberhojzerovih nakon bombardovanja nije izvučeno Rudijevo telo, niti je pronađen ijedan trag nekadašnjeg života. U preživlom delu porodice postavljene su dve teze: stric Rudi se probudio, omamljen utisnutim čiracima svećnjaka u lobanju i, čuvši nadolazeće brujanje avijacije, istrčao je napolje iz kuće. Prema drugoj tezi, koja je negovala ideju besmrtnosti Oberhojzerovih, čiji je zastupnik bila Renata, ni Rudi ni Viktorov otac nisu bili mrtvi već su se spasli pridruživši se grupi oficira bliskih Rozenbergu, koja je emigrirala u Latinsku Ameriku. Po njenom viđenju, otac se vratio malo pre bombardovanja i zatekavši svoga izubijanog brata u kući poveo ga je sa sobom. Sirota mama Renata, jadikovao je gospodin Greber žmirkajući preko svojih ramena u prozor, verovala je glasinama koje su žene prenosile po Vajmaru, čekajući svoje muškarce da se vrate iz rata.

Godinu dana kasnije, u ranu jesen četrdeset i šeste, saznali su i šta se zaista zbilo sa Helmutom: prvih dana oktobra stiže specijalna depeša iz Nirnberga, kojom se gospođa Renata Oberhojzer pozivala na svedočenje u "lekerskom procesu", u kome će biti suđeno esnafskoj grupi zločinaca: jednoj lekarki, jednom pravniku i devetnaestorici lekara, među čijim imenima je bilo i ime doktora medicine Helmuta Oberhojzera iz Desaua, bivšeg logorskog lekara u Buhenvaldu i beogradskoj Banjici. U optužnici protiv ovih ljudi bilo je navedeno da se terete za više od stotinu hiljada smrti počinjenih eutanazijom, kao i za brutalne i sadističke medicinske eksperimente vršene nad zarobljenicima u logorima. U zaglavlju je stajalo još i to da imenovana od prijema poziva ne sme menjati adresu stanovanja kao i da će prevoz na određite biti obezbeđen. Pročitavši depešu, Renata se sručila na pod, a

list papira je, lelujujući u vazduhu pao u ruke stamenoj baki Herti. I tog časa je, valjda, gledajući u krupno i nemoćno telo svoje kćeri Renate, donela sudbonosnu odluku.

Baka je Viktora, koji nije mogao da razume o čemu se u stvari radi, pogladila po glavi. On je gledao u majku kojoj je baka raskopčala okovratnik i polila je hladnom vodom.

Viktor je pratio Hertu na svakom koraku, što njoj nimalo nije smetalo jer ono što je nameravala da učini toliko ju je zaokupilo da ni za šta na svetu više nije marila, pa čak ni za to što je sedmogodišnji unuk posmatra dok se skida u kupaonici, raspleće još uvek crnu i tešku kosu niz mlečno bela leđa, poliva se vodom i šakama punim sapunice miluje mladalački tvrde grudi. Nije joj smetalo ni njegovo zapanjeno oko kada se približila razbijenom ogledalu (napuklom nakon bombaške kampanje) pred kojim je počela da se posipa talkom od lica do stopala, režući skladno svoju tešku kosu, doterujući prsluče, zatežući pojas oko struka i iscrtavajući duge tanke linije oko očiju, tako da se naposletku, odvojivši se od ogledala, pojavila u trpezariji kao dvadesetak godina mlađa žena sa stilom. Renata je bila zapanjena i umalo se ponovo nije onesvestila ugledavši svoju majku Hertu Greber u kojoj je prepoznala stari sjaj svoje lepote kojom je opčinila Helmuta trideset i treće godine u Berlinu. Baka se prošetala po stanu, doterujući povremeno šešir i paleći cigaretu u muštikli. Osmehnula se kao da kaže da to više nije ona, Herta, već mnogo mlađa Renata, supruga optuženog doktora Oberhojzera. Bila je spremna da svedoči i tako odevena je sačekala američke vojnike koji u blatnjavom džipu stigoše po nju pred smiraj dana. Oficir se zaustavio pred bakom, zaustio da nešto kaže, osmotrio je od glave do pete, opsovao nešto i izašao. Potom su uletela dvojica naoružanih vojnika sa šlemovima koji su cevima pokazivali baki da treba da krene. Ona se osmehnula i pošla. Potom se zaustavila, pozvala Viktora, pomilovala ga po kosi i produžila dalje, prema džipu. Gospodin Greber se sećao njenog hoda i dugog belog vrata koji je još neko vreme gledao u zadnjem staklu vojnog vozila. Još dugo potom, ta bela linija podsećala ga je na baku Hertu iz Vajmara. Nikada im se više nije vratila.

Sest Verschwinden, ponovio je gospodin Greber dok mu je medicinska sestra iako spuštala naslon kreveta. – Ta moja baka nije usamljeni slučaj, nestajale su čitave porodice nakon rata, kaže moj stanodavac. – I niko ih nikada nije pronašao, pa ne verujem, nastavi on, da ti možeš da pronađeš tog poručnika u Berlinu. Ne seća se da je iko bio proglašen nestalim a da se potom vratio. Takvih slučajeva nije bilo. Zapravo, bili su prava retkost. To mu je govorila i majka kada ju je pitao jednom šta se dogodilo sa ocem. – Nestao je, odgovorila je krupna gospođa Renata, zapravo Herta Greber, pošto je nakon bakinog nestanka preuzela njeno ime i prezime. Bilo je gotovo nemoguće živeti sa žigom na čelu na kome je pisalo Oberhojzer. Zbog toga se i on preziva Greber – po baki. – Helmut je nestao, potvrdila je nova gospođa Greber. – A rođak Rudi? pitao je Viktor. – I on. – I neće se više vratiti? – Neće. – A čika Oto, poslastičar? – I čika Oto, odgovarala je Herta. – A čika Fridrih, bakalin? – I on. – I neće... Neće. – A čika Konrad... – I on. – A mama Renata? pitao je naposljetku. Žena je spustila pogled: I ona.

Međutim, iako je imala pravo, nasmešio se gospodin Greber, ipak je ta krupna žena grešila u jednom: Nakon sedam godina, ubledeo kao utvara i izmršaveo, na vratima bakinog stana pojavio se čovek koji je tvrdio da se zove Rudolf Oberhojzer. Dečak Viktor se zbunio i pokušao odmah da zatvori vrata, ali neznanac je proturio nogu u razjedenoj cokuli i ostao da zuri u dečaka praveći grimasu umesto osmeha. Iza razvučenih usana ukazase se bezube crvene vilice. Čovek se u stvari osmehivao, ali to Viktoru nimalo nije ličilo na Rudijev osmeh. Pozvao je majku iz sve snage, ali pošto se ona nije javljala iz susedne sobe, naglo je otpustio vrata i ustuknuo unazad. Vrata se otvoriše. Strančeva senka beše izdužena i prelazila je preko sobe, sežući sve do njegovih nogu. Pogledao je čoveka još jednom: Ne to nije mogao da bude rođak Rudi, mislio je. On je poginuo ili je negde u Argentini. Verschwindener! Čovek se, međutim, nije micao sa vrata. Čekao je nešto kolutajući očima, a onda je podigao ruku i jednu nogu kao da želi da umaršira u stan Greberovih. Ali tada se naglo ukočio kao da je pokušao nešto nemoguće. Lice mu se skupilo u čvor, zatresao se i umesto da ukorači, pao je pljoštimice preko praga, udarivši čelom o pod.

Kada se probudio, taj čudni posetilac je osmotrio svoje domaćine, dečaka i ženu širokih bokova, a onda je zaustio da nešto kaže. Umesto glasa, iz bezubih usta je izleteo kikot. Herta Greber se trglala kao opečena nekom skrivenom sumnjom, a onda je, pomalo zbunjeno i otegnuto izgovorila: Rudi... Prepoznala je, kako je kasnije govorila, taj podmukli smeh Oberhojzerovih. Herta se najpre odmakla od kreveta na kome je ležao utvarni gost, a onda je na-

dlanicom obrisala krupne graške znoja sa lica. Sagnula se i podigla ga na ruke bez naprezanja. Kada se okrenula prema Viktoru, on je mogao da vidi zgrčenog strica Rudija utonulog u krupne grudi njegove majke. Ona ga je, zacrvenevši se u licu, ponela u kupatilo. Spodoba na njenim rukama se i dalje kikotała, grleći je oko vrata kao da se hvata za ivicu neke litice sa koje bi svakog časa trebalo da padne. Herta ga je ubacila u kadu i otvorila ventile za vodu koji su virili iz zida sa kojeg je odavno otpao malter. Iz zida je, kao iz neke stene, počela da šiklja vrela voda i poliva rođaka Rudija koji je pokušao da vrišti. Njena snažna ruka ga je ubrzo porinula u vodu. Viktor je gledao kako njegova majka skida rođaka Rudija, zapravo kako cepa rite sa njega kao da otkida meso sa leša. Njegove mršave ruke su povremeno izvirivale iz pare, hvatajući se za ivicu kade, a povremeno i za njenu suknju. Naposljetku se iz guste pare, koja je kuljala iz kupatila, pojavio mršavko, umotan u beli čaršav, kao onaj Lazar koji je zbunjen provirio iz svoje grobnice. Pošto nije bio sasvim siguran da li je živ ili mrtav, zastao je na pragu sobe, zverajući oko sebe, ispitujući svaki pedelj sveta živih u kome je nekada obitavao. Pogledao je najpre u Viktora, a potom u zajapurenu Hertu koja je išla za njim. Pokušao je da nešto kaže, ali je to bilo prilično nerazumljivo, natopljeno ruskom melodijom. Pognuvši glavu, Rudi se odgegao do kreveta i srušio bez reči. Tako zgrčen, ostao je da leži čitavu noć. Viktor ga je slušao kako s vremena na vreme ječi i bezuspešno pokušava da kaže nešto na nemačkom. Herta bi svakog časa ustajala i prilazila njegovom krevetu kao da se radi o detetu. Stajala bi nekoliko časaka nad njim kao velika dobra senka, a onda bi se povlačila na mali kauč gde je spavala sa sinom. Sutradan ujutro, Rudi se probudio pre svih. Ustao je i počeo da pretura po kući tražeći svoje odelo. Probudio je Hertu, a onda mu je ona našla nešto što je ostalo od njenog pokojnog oca. Kada se Rudolf obukao i okrenuo prema njima, Viktor je prasnuo u smeh videvši zbunjeno lice čovečuljka koji ih je posmatrao iz tog džinovskog odela. Herta se nasmejala, a onda mu je makazama skratila nogavice i rukave. – Nu harašo, rekao je Rudi i izašao napolje. Vratio se tek oko podneva. Rekao je da će ovako svakog dana morati da odlazi u sovjetsku komandu grada Vajmara.

– Eto u čemu je pogrešila moja majka, nastavljao je da priča gospodin Greber, češući se povremeno po bradi: Stric Rudolf bio je jedan od retkih koji se vratio. Međutim, Viktor je s pravom postavljao pitanje: Ko se to zapravo vratio? Za takvo pitanje dobijao je redovno šamar od Herte, a narečeni stric se kikotao ne prestajući da srče čorbu od špagle. – Zbog čega je to pitanje moja majka smatrala neumesnim? pitao se moj stanodavac. Taj čovek koji se vratio nije više ličio na onog Rudolfa Oberhojzera iz četrdeset pete, bivšeg mornara sa *Tirpica*. Ovaj bezubi stranac, koji je sedeo za njihovim stolom, postavljao je novu zagonetku pred Viktora ko-

ji je godinama čeznuo za svojim ocem Helmutom. Ako je Helmut zaista nestao, kao što je govorila njegova majka, kakvu li je transformaciju tek on morao da preživi. Sigurno ne manju od strica Rudija koji se sada borio sa komadom špargle u tanjiru i kome je ta akcija bila najviši smisao života. Zapravo, Rudijev život proticao je na relaciji između te špargle i višeg oficira Sorokina zaduženog za bivše logoraše, pomilovane nakon Staljinove smrti. Jedan takav povratnik bio je i Rudolf. Malo je pričao i kada bi to činio, koristio bi više ruskih nego nemačkih reči, ali se više nije opirao tome, već je prihvatio to svoje novo lice baš kao što je Herta Greber, pređašnja Renata, bespogovorno prihvatila ime svoje majke. Njoj je taj iznenadni Rudijev povratak samo utvrdio veru u besmrtnost Oberhojzerovih. To joj je raspirivalo nadu da će se jednoga dana, možda, i Helmut vratiti. Rođak Rudi se smejao tome kao najboljoj šali. Vrteo je glavom i pljuckao u tanjir: Helmut iščjuz! Eta njevazmožno! Herta bi ustajala ljutito od stola: Vратиće se. Hoće! Znam da hoće! Prepirka ne bi trajala dugo pošto Rudi više nije bio ona stara prznica niti je želeo da govori svojim iskvarenim jezikom. U stvari, on se stideo svog glasa pa je zbog toga koristio više unjkanje i mahanje nego reči. Uvek je odgovarao kratko, kao da se žuri, iako odavno nije bio u žurbi. Jedino bi sam sa sobom povremeno nešto mumlao. Herta ga je jednom ulovila kako trapavo pokušava da izgovori svoje ime. Postideo se kada ju je video i krenuo napolje, ali mu je ona preprečila put. Ispustila je ceger sa šparglom na pod i gurnula ga unutra. Stric Rudi se zarumeneo i potpuno pogurio. Herta mu je prišla i podigla glavu koja je odmah, pošto se odmakla, ponovo klonula. Zamolila ga je da nastavi da vežba, ali se Rudi nije micao. Herta je onda počela da mu skida deo po deo odeće, izgovarajući razgovetno imena stvari. Rudi je ponavljao za njom, nezgrapno, kao da nikada nemački nije govorio, kao da se tek rađao u tom jeziku. Na kraju je stajao potpuno go pred njom, mucajući. Herta je potom i sama počela da se skida, terajući Rudija da je dodiruje po telu, uveravajući ga da se tako najlakše uči jezik. Viktor ih je zatekao u tom čudnom položaju. Poptuno goli, mršavi muškarac i krupna žena, stajali su jedno naspram drugog, sa isprepletenim rukama, dok su između njegovih dugačkih prstiju nadirali beli talasi njenih dojki. – Die Brust, izgovarala je Herta. – Dji Brjušč, ponavljao je Rudi. Viktor se onda vratio nazad, tiho privukavši vrata za sobom. Iz druge prostorije se čula lekcija nemačkog, ali dalje od tih reči rođak Rudi nije mogao da ode, budući da ga iz polnog mrtvila više niko nije mogao da vaskrsne, pa čak ni Herta.

Intenzivno učenje strica Rudolfa ne potraja dugo. Negde krajem septembra te godine Rudi se potišten vratio iz oblasne komande. Sorokin mu je saopštio da će ga uputiti u Berlin, na neki specijalni kurs za vozače podzemne železnice. Za tu dužnost Sovjeti su regrutovali bivše logoraše, ne mlađe od četrdeset godina,

naučene na poslušnost kao što je to svakim gestom demonstrirao nesrećni Oberhोज-zer. – Gadovi! prosiktala je Herta. – Gadovi! ponovio je Rudi držeći glavu među dlanovima. Pogledali su se, a onda su se okrenuli prema Viktoru koji je shvatio šta treba da uradi. Te noći je krupna gospođa Herta, pređašnja Renata, držala oproštajni čas. Viktor ih je čuo dok je ležao u predsoblju sa ćebetom preko glave. Ovoga puta čas nemačkog je trajao toliko dugo kao da su tokom noći morali, jedno drugom, da prepipaju svaku izbočinu ili ožiljak na telu. Pri tom je Herta govorila sve ritmičnije, uporno ispravljajući Rudijev izgovor. Na koncu je sve utihnulo. Strica Rudija sledećeg jutra nije bilo u stanu, a Herta nije želela da odgovara na Viktorova pitanja. Nakon tog događaja, prisećao se gospodin Greber, dogodila se samo još jedna stvar u životu njegove majke: jednog lepog dana, ne mnogo nakon Rudijevog odlaska, krupna gospođa Herta je primetila da sve manje mokri i da joj noge, inače bele i krupne, sve više otiču. Ubrzo su je, uprkos njenom protivljenju, prebacili u bolnicu. – Jadna mama, prisećao se gospodin Greber, imala je veliku averziju prema belim mantilima a sada je i danju i noću bila okružena njima. Gospodin Greber naposletku nije znao šta je zaista presudno uticalo na tok njene bolesti, bojkot terapije ili atmosfera bolnice. Majka mu je tada savetovala da u slučaju lošeg ishoda slobodno ode u Berlin, stricu Rudolfu.

407

Tako se završio vajmarski period života gospodina Grebera. Nakon majčine sahrane, Viktor je otišao u stan, pokupio neophodne stvari, potrpio ih u Rudijev stari mornarički kofer i otišao na stanicu. Bilo je to godine pedeset i treće. Viktor je tada imao četrnaest godina i u njegovom životu već je bilo više mrtvih nego živih. Poslednja stanica, kako mu se tada činilo, bio je stric Rudolf, vozač metroa u Berlinu, poslednji Oberhोजzer iz Desaua koji se nije odrekao svog imena.

U Greberovom stanu su me dočekale dve poruke na telefonskoj sekretarici. Obe su bile od Ane Dajdić: prvom mi je javljala kako je našla ljude koji bi razgovarali sa mnom, a drugom da je dobila poziv iz nekog lutkarskog pozorišta na Hakešer Marktu. Zakazala mi je sastanak u pola jedanaest uveče. Pogledao sam na sat i shvatio da imam još nepuna dva sata do tada. Spustih se na krevet ali ubrzo shvatih da ne mogu da zaspim. Neprestano mi je pred očima bilo lice Viktora Grebera, za koga mi je lekar, kada sam odlazio, rekao da će ostati neko vreme dok se ne ustanovi prava dijagnoza. Pitao sam ga na šta sumnja, ali on je samo podigao nakostrešene obrve, rekavši kako nikada ne govori napamet o bolestima. Možda je gospodin Greber sasvim zdrav, dodao je. Možda, rekao sam na polasku, ali potom u tramvaju, dok sam razmišljao o minulom danu i noći, bivao sam sve uvereniji u to da će gospodin Greber uskoro morati da se suoči sa nekim novim stanjem. Nisam želeo da pretpostavljam kako će medicina imenovati to stanje, možda samo kao hroničnu bolest koja će polako diktirati jedva čujni ritam Greberovom životu.

Bio je to mali lutkarski teatar na spratu do kog se pelo iz prvog pozorišta stare jevrejske tržnice. Ana me je sačekala u dugačkom žutom hodniku čiji zidovi su bili prekriveni pozorišnim plakatima. Nedaleko od nje, bliže grupi pričljivih devojaka sa šarenim kapama, stajala je Lucija i zurila u slike na zidovima. Sada mi se učinila višom nego ranije. Kada ih pozdravih, Ana samo klimnu glavom, a Lucija me odmeri kroz okrugla stakla naočara i mirno nastavi svoje razgledanje. – Uskoro ulazim na razgovor, reče Ana stežući svoj kaput. – S kim? – S vlasnikom. Izvesni gospodin Oto. Gledao me je na audiciji i, eto... Ana je želela da sakrije uzbuđenje pa je povremeno gledala u stranu, tobože zainetresovana plakatima. – A ja? upitah koji časak kasnije. – Čekaj me tu s malom. Posle ću da ti objasnim. Dve sestre. Bliznakinje. Hoće da te vide. – Odakle su? Kada... Ana podiže prst u znak protesta: Kasnije. Moram da idem.

U hodniku ostadosmo samo Lucija i ja. Ona je i dalje uporno razgledala plakate. – Žedan sam, rekoh pošto joj se približih. – Ima kafe na kraju hodnika, levo, odgovori ona jednoličnim glasom nastavljujući da gleda najavu za predstavu *Lepotica i zver*. – A ti? – Hvala nisam žedna, odbrusi ona. – Nisam mislio na to. – Sigurno ti je dosadno. Tražiš društvo. – Tačno.

Lucija me osmotri sumnjičavo, pogleda još jednom u plakat na kome su igrale dve dugačke senke na ogromnoj gramofonskoj ploči, a onda me povede prema kafeu.

Ubrzo se našosmo u drugačijem enterijeru. Bila je to prostorija sa kružnim šankom na sredini nad kojim je bilo upaljeno neko svetlo sa širo-

kim snopom, kakvo se moglo videti po zubarskim ordinacijama. Unaokolo behu raspoređeni stolovi sa zubarskim stolicama. Tu zatekosmo i grupu devojaka koja je do maločas bila u hodniku. Iza šanka je stajao vižljast čovek sa belom kapićom. Odmah nam pokaza svoj široki zaleđeni osmeh. Lucija zastade i okrenu se prema meni: Eto zašto mrzim ovo mesto. – Nisam znao, rekoš pošto zauzesmo mesta za jednim stolom. Ubrzo nam priđe kelner i poče da podešava visinu stolica kao da se sprema za zubarsku intervenciju. Lucija se namršti: Ostavite nas na miru! – Ne, rekoš, donesite nam nešto za piće. – Meni običnu vodu, ispravi me Lucija. Kelner protrlja ruke i ode.

409 Lucija se namršti i jednim starmalim pokretom podiže naočare do korena nosa. Sve joj to, kaže, gazi po nervima. Ništa joj se ovde, u Berlinu, ne sviđa, ni pozorišta ni njihovi kafei. Radije bi se vratila u Jugoslaviju iako Ana kaže da tamo ništa ne valja, i uprkos tome što Drago čeka da se nešto dogodi. Ja zbunjeno osmotrih njeno lice kao da na njemu mogu da pronađem to što je maločas rekla. Drago je rekao istinu o njoj: bila je čudna. To se moglo zaključiti i po sjaju koji je neprestano iskrio iza stakala naočara. Lucija otpi gutljaj vode koju je kelner nasuo u čašu i položio na sto. Iako počinje istim slovom, nastavi ona, Berlin ipak ne može da joj zameni Beograd. Tamo je imala psa, dve drugarice na Karaburmi, učiteljicu glume, neku Lepu koja je znala japanski i dobro pravila origami, a potom se preselila u Kjoto, slagavši je da ide samo u drugi deo grada i da zbog toga ne može više da je podučava. Tamo je imala malu sobu, u njoj dečje knjige koje je dobila za šesti rođendan, a te knjige su imale slike koje bi puštale mirise kada bi se protrljale. Seća se mirisa bele kafe i mirisa mora i planine. Sve je dolazilo iz tih knjiga. Ovde ne može to da oseti. Samo jednom, kada je Ana ispustila šolju sa mlekom, pa je ona pala i razbila se, osetila je sličan miris. Nikada više, za šest godina u Berlinu. Sada joj je skoro trinaest i po, a oseća se kao da ima dva puta ili možda tri puta više. Zna da je u nezgodnom dobu kada devojčicama sve smeta, ali njoj baš niko ne veruje.

Nasmejah se njenoj iskrenosti i rekoš da ću joj ja možda poverovati. Pa da, možda, ponovi ona, niko joj ne kaže nešto drugo osim to mrsko “možda”. I niko se ne pita koliko joj sve to prija: Ana i Drago u Berlinu, Ana i njene glupe ideje. Ponekad pomisli kako joj ona i nije majka. A taj anarhista Drago, koji je ljudima predstavlja kao čudakinju, samo je usputna stanica u Berlinu. Pre njega je bio neki zavičajni pisac sa Cetinja, a pre njega bivši službenik propale banke u Osijeku, pre tog bankara bila je jedna žena, neka dosadna slikarka iz Subotice čije radove su jednom pomenuli u TAC-u. I svi su oni ili već bili propali ili im je propast u Berlinu tek predstojala. Ana stvarno ima osećaj za ljude. Sada taj Drago fotografiše gradsku

sirotinju po Berlinu i misli da će tim fotkama da podigne mase, a što je najgore, Ana mu veruje. A kada im ona kaže du su dve velike budale koje će umreti od gladi, oni joj se smeju. Isto tako joj se rugaju, naročito Drago, kada im poveri šta je muči. – A šta te muči u stvari? pitam posmatrajući njene živahne ruke koje se kreću oko čaše sa vodom. – Tuđa sećanja, kaže pomalo stidljivo kao da mi odgovara na najteže pitanje. – Ne razumem. – Niko ne razume, osmehnu se ona ironično. Dogodilo se to uoči njenog osmog, zapravo prvog proslavljenog rođendana u Berlinu. Stanovali su te zime kod slikarke Sofije u Marijendorfu. Nije bilo snega ali dani su bili smrznuto beli, seća se te boje. Ona je uticala na njeno raspoloženje. Najpre je mislila da se radi o ushićenju pred rođendan, a onda je to kulminiralo tokom rođendanske noći. Već su bile otišle jedine gošće, zapravo dve slikarkine prijateljice, *Jugoslovenke* koje su već zaboravile maternji jezik, služeći se uveliko nekom mešavinom svih poznatih i nepoznatih jezika. Ana je sa Sofijom ostala u susednoj prostoriji koja je služila kao kuhinja, trpezarija, spavaća soba i atelje. Imala je dva štafelaja, krevet, sto i stolice i malu plinsku bocu na kojoj se spremala hrana tih dana. Vodile su uobičajeni razgovor koji je Sofija potom skrenula na svoje slike. Ana je rekla da joj se ona više dopada od tih slika. Sofija se brećnula i rekla da je to vređa. Ana je dodala da se ne šali i da bi ona možda trebalo da se bavi nečim drugim što nije u vezi sa slikarstvom. Kako je razgovor odmicao, Sofijin glas je postajao hrapaviji, gotovo muški. Rekla je da je ne voli i da ne želi više da je vidi, ni nju ni njenu ćerku. Ana je pokušala da je urazumi, ali je slikarka bila istrajna. Samo sat vremena potom, Ana i Lucija, zatrpale su svojim, na brzinu spakovanim koferima, sedele su u metrou na putu bez jasnog cilja. Ana je odlučila da noć provedu na jednoj stanici podzemne železnice. I tu, na klupi, sa glavom na Aninim kolenima, pokrivena kaputom, Lucija je slušajući tutnjavu metroa osetila prvi put da je mori nešto što nije njeno, a što je počelo da oživljava poslednjih dana: najpre kao ushićenje, gotovo radost, postajući potom sve teže, povlačeći je nekud u dubinu, prema detinjstvu ili Beogradu, nije znala tačno, da bi joj se vratilo kao eho nećijih sećanja. Tada je osetila da počinje da se seća nečega što joj je tuđe: stajala je na nekom mostu iznad reke, posmatajući izlomljeni mesec u vodi. Bilo je hladno i bolele su je kosti, prste nije osećala. Onda je shvatila da nema ni čarape i da neće još dugo moći da podnese hladnoću. Potom je čula topot teških cipela. Okrenula se i videla dve prilike kako joj se približavaju. Zaustavile su se na korak-dva i počele da je ispituju. Rekla je da nikog ne čeka, ali to ih je razgnevilo. Rekla im je da nema ništa u džepovima pa ni legitimaciju, a onda joj je prišla jedna krupna prilika: ispuštala je rezak vonj. Zapovedila joj je da skine kaput, ali ona se opirala. Onda su usledili udarci. Prvi ju je već oborio na zemlju. Potom su je uhvatili za okovratnik i počeli da je vuku niz zaleđenu stazu duž ivice mosta. Ona se

410

opirala zarivajući promrzle prste u plitak sneg, ali uzalud. Svukli su joj kaput i cipele, a onda su je zanjihali nad vodom. Pre nego što je počela da pada, seća se da je videla tamne krovove kuća koji su se ogledali u vodi. Pala je tačno među njih ne osetivši pri tom nikakav bol. On je došao kasnije, kada je po ko zna koji put izronila, hvatajući vazduh. Voda ju je nosila sve brže, povlačeći je na dno.

Tada je briznula u plač i Ana dugo nije mogla da je umiri. Ispričala joj je sve, ali ona je odmahivala glavom. Rekla joj je da to sve glumice osećaju kada su male, da u stvari ne žive svoje živote nego tuđe. Tako je i sa njom. Ali ona je već tada znala da to nije tačno i da nije u pitanju gluma već nešto drugo čega će se teško osloboditi. Kasnije, kada se to ponovilo, živele su već sa bivšim bankarom Novakovićem, koji nije imao baš previše razumevanja za takve stvari. – Moja ćerka je buduća glumica, rekla je Ana. – Mala nije normalna, primetio je Novaković, prosto nije zdrava. – Zdrava je, ljutnula se Ana, samo mora da nauči da kontroliše svoj talenat. Upisaću je u školu glume, dodala je ona. Ali ni njena buduća nastavnica glume, frau Ašenbah nije mogla da je razume: Gluma nije sećanje, gluma je trening, samo trening i učenje partitura! stalno je ponavljala. S tim se slagao bivši bankarski činovnik Novaković iako nikada nije otišao u pozorište niti je mario za bilo koju umetnost. S tim se slagala i Ana Dajdić, iako je oduvek živela sa pozorištem, ali sa tim se nije slagala Lucija i zbog toga nije htela da nastavi školu kod frau Ašenbah.

411

Na vratima zubarskog kafea, međutim, u tom trenutku se pojavi Ana i priđe našem stolu. Lucija naglo umuče i nastavi da zuri u čašu pred sobom. – I? upitah. – Primljena, odgovori Ana sedajući pored mene, od sutra kreću probe. Oto je zanimljiv, pronicljiv tip. Upoznaćeš ga. – A uloga? – Nevelika, reče Ana spuštajući svoj kaput na susednu stolicu, ali dovoljna za početak. Onda napravi malu stanku, osmotri Luciju pa mene: A vi? Što ste se ućutali? – Nemam pojma, rekoh, čekamo tebe. Reci mi nešto o tim sestrama. Ana prekrsti ruke i osloni se na naslon. Reče da ih poznaje dosta dobro i da bi mogle što šta da mi kažu samo ako im se budem svideo. Pri tom se nasmeja: Mislim, onako, kao sagovornik. Lucija podiže obrve i pomeri čašu do ivice stola. Ana je instinktivno vrati nazad. Te sestre su, kaže, došle odavno u Berlin. Otac im je bio na visokom mestu u Beogradu, a onda se okliznuo i pao. Događa se to ambicioznim ljudima, posebno na beogradskoj poljedici. Lucija iz revolta ponovo pomeri čašu do ivice stola. Ana je vrati nazad. Očekuju me u nedelju posle podne, dodade Ana pružajući mi papir sa adresom i telefonom. Ja prihvatih list, osetivši na trenutak kako se vrečina njenog uzbuđenja kroz dodir preli na mene. Neumesno trgoh ruku nazad kao da sam se opekao. Ana ustade, uze kaput i reče da mora da krene. Drago je čeka u gradu. Onda pogleda u Luciju, okrete se i pođe prema vratima. Lucija mi uputi dug prekoran pogled, a on-

da podiže naočare, mrzovoljno ustade i krenu za Anom. Ja ostadoh da čekam kelnera, držeći papir sa adresom. Kelner spusti račun pod pepeljaru i ode. Ubrzo postadoh svestan glasova ljudi koji su u međuvremenu ispunili zubarski kafe. Sedeli su na ordinacijskim stolicama, neki spuštenih a neki podigutih naslona, smejući se kao da su čuli sve što je bilo izgovoreno za mojim stolom večeras.

Dvana kasnije na vratima stana pojavio se Viktor Greber, gologlav i bled, u tuđem odelu čiji rukavi su mu, kao kod klovna, jedva dosežali do laktova. Hramajući bez svoje ortopedske cipele stupi unutra. – Eto vidite, reče, kako ljudi propadaju u tim bolnicama. Moja pokojna mama imala je pravo: od belih mantila se najbrže umire. Ja htedoh da pitam kako to da je izašao iz bolnice tako brzo, ali on me preduhitri: Vi već slutite šta sam uradio, zar ne? – Zaista ne znam, rekoh. – Priznaću vam, dragi prijatelju iz Jugoslavije, odgovor je vrlo jednostavan: pobe-
 gao sam. Gospodin Greber napravi dečaćki srećno lice kao da je rekao kako je upravo ukrao teglu meda iz nečije ostave. – Pobe-
 gao, pa da. Ne trebe meni ta njihova nega. Umem i sam da se brinem o sebi. Mnogo mi je bolje. Pogledajte! Viktor Greber pri tom raširi ruke kao da započinje gimnasticiranje, udahnu duboko a potom napravi tri čučnja zaredom. Lice mu od toga dobi tamniju boju. – Šta kažete? – Kažem da ste pogrešili. – Vi ne shvatate, nastavi on gegajući se prema kupatilu: ja sam zdrav. Ne pamtim kad mi je bilo bolje. Zatavorivši vrata za sobom, on odvrnu slavine i glasno zapeva *Ich bin nicht dumm, ich tausche um!*

Kada se pola sata kasnije pojavio u mojoj sobi, gospodin Greber je zaista izgledao mnogo bolje. Beše obukao svečano plavo odelo, promenio šešir, obrijao se i uopšte delovao je prilično krepko. Reče da me poziva na večeru, naravno, ako imam malo vremena za njega. Da li sam čuo, pita, onu pesmu koju je pevušio u kupatilu. E, pa tu pesmu je pevala Iza Fermeren u *Katakombi*. Nekada je umeo lepše da je peva, sada uglavnom falšira. Zna, kaže, i jednu dubrovačku pesmu: *Odišam se*. Otpevaće mi je jednom prilikom.

U restoranu, na Aleksanderplacu, naručili smo peljmene sa pavlakom i salatom čemu se gospodin Greber rado vraćao kao sećanju na “dobra stara vremena” o kojima je često voleo da priča. Večeras je bio posebno raspoložen, a kada je stigla boca dalmatinskog vina, otkrio mi je i povod ove male proslave. Bio je devetnaesti mart, godišnjica njegovog susreta sa Katarinom Zlatarić. Hteo je sa mnom da proslavi taj svoj intimni praznik. Ja teško progutah zalogaj i podigoh čašu sa vinom. – Živeli, reče. – Živeli, odgovorih, prepoznajući u tom zveckanju svu težinu našeg susreta, koji je on doživljavao kao čistu sreću. Pomislih kako vrlo često neka osećanja, naizgled zajednička, različito tumačimo i kako te čaše nad stolom, u kojima se ljulja crno vino, u stvari promašuju jedna drugu. Katarina je volela da pije, prisećao se naglas gospodin Greber, a u njegovoj porodici u Desauu alkohol je bio gotovo zabranjen. Prvi koji je prekršio zabranu bio je ludi Rudolf kada se vratio iz rata: nakon prvog povratka prigrlio je šnaps a nakon ruskog logora oborio se na votku. Pio je mnogo i kada je postao vozač metroa, bez alkohola kao da nije bio normalan.

Rekoh da se i u staroj Jugoslaviji mnogo pilo, naročito pred rat, kada su ljudi osetili kako im izmiče nešto dragoceno, kao da ih ostavlja velika ljubav, zbog koje će već sutradan početi da se kaju, pa onda i da mrze. Pilo se, potvrđih, a kada je rat počeo onda se piće više nije biralo. I poručnik Janko Baltić, koga tražim, propio se na brodu. Setio sam se kako je šenio na molu, između ruske *Volge* i *DBM-a*, kao neki lutak čiji su konci bili umršeni pa se sada trzao bez ikakvog reda i pravila. Bio je potpuno rastresen te jeseni, što od alkohola što od nesreće. I moj otac, stari filmofil, počeo je da se opija proteklih godina, nastavih da pričam gospodinu Greberu koji je sada sve ređe prislanjao čašu usnama. Majka mi je dvaput pisala otkako sam otišao od kuće. Jednom me je molila da se vratim, a u drugom pismu, koje je poslala dve i po godine posle, opisala je stanje u kojem se nalazio moj otac. Najpre je počeo to da krije od nje, a onda je posvuda za njim počela da nalazi stakleni trag od boca. Otac bi se tako pijan peo na drvo a potom na krov, gde bi ostajao da leži, rugajući se nebu nad sobom. Nisam imao snage da se vratim kada sam pročitao to pismo, ali takođe nisam mogao ni da ga uništim. Često sam zamišljao oca kako se njiše na simsu kuće, između loše prošlosti i teške sadašnjosti, podsećajući me na jednog junaka Felinijevog *Amarkorda*. U Jugoslaviji i danas mnogi piju, neki da bi zaboravili a drugi da bi se prisetili na kom delu puta su to iznenada skrenuli. I pod Dubrovnikom se dosta pilo, i u Sarajevu, svuda. Pili su i oni koji su opsedali i oni opsednuti.

414

Gospodin Greber spoji dlanove kao da se pribira a onda uzdahnu i nastavi da jede. Nije, kaže, to ništa neobično ni novo. I kod Nemaca se dosta pilo, i kod Rusa, i Francuza, naročito u teškim vremenima, a ona, nažalost, samo menjaju oblik pa nam se čini u jednom času da su prošla. Ali nisu, namignu mi saučesnički gospodin Greber, to na kraju svi shvate. Uzmimo samo literaturu kao primer: kod Homera se dosta pilo, kod Rablea, Dostojevskog i Getea, čak. Setite se, veli, samo one scene u lajpciškom podrumu. Negde je pročitao da je i Gete kao mladić dosta pio. Nema razloga da ne veruje u to. Ali nije uvek bilo tako. U vreme Trećeg Rajha bio je donesen strog zakon o alkoholu i svako ko ga se nije pridržavao vređao je fire-ra. Zar to nije zanimljivo? Ako znamo i to da se on baš dobro napio pre nego što je izvršio samoubistvo, onda možda možemo da shvatimo i odnos Rajha prema alkoholu. Gospodin Greber malo zastade, proguta zalogaj pa reče da veruje u to da je alkohol u Evropi zamenio glasnike sa drugog sveta. Čak to može da brani pred bilo kim. – Nikada nisam razmišljao na taj način, rekoh. – Pa razmislite malo o svemu tome. Mnogi istraživači Rajha govore o velikim stvarima kao što su komanda i nemačka subordinacija, ali on misli da bi odnos prema alkoholu možda mogao više da kaže o tom vremenu. On se seća priča rođaka Rudija kod koga je prešao da živi na-

kon majčine smrti. On je bio mornar na *Tirpicu*, a poznato je da mornari bez alkohola ne mogu. Oni su, međutim, morali da se povinuju važećem zakonu koji je regulisao upotrebu alkohola. Onog dana kada su britanski avioni bombardovali *Tirpic* koji je bio ukotvljen u jednom norveškom fjordu dogodilo se nešto neobično. Naime, već osam minuta nakon prve eksplozije, brod se prevrnuo i sve je otišlo naglavačke. Međutim, kako voda u fjordu nije bila preduboka, brod nije mogao sasvim da potone, tako da je jedan deo kobilice ostao iznad površine. Na *Tirpicu* je nastala velika pometnja, oko hiljadu i dvesta mornara bilo je pobijeno u prvom naletu, dok su se preostali, pužući ka kaljuži, polako davili. Rudolf je tada po mraku nasumično tumarao, krećući se instinktivno naviše. A onda je začuo muziku. Da, jasno je čuo zvuke brodskog orkestra koji je završavao *Südsee-Lied*. Dogodilo se to da se u eksploziji otvorio magacin sa alkoholom u potpalublju i preživeli mornari su, u opštoj pometnji, birajući između kolektivnog samoubistva i opijanja, odabrali ovo drugo. To su najpre učinili mladići iz brodskog orkestra, koji su potom dohvatili svoje instrumente i u mraku počeli da sviraju. Taj zvuk je privukao mnoge. Nivo vode je u međuvremenu rastao, ali oni nisu prestajali da sviraju i piju. Bilo je potrebno da izdrže dan i noć dok se prvi plamenici ekipe za spasavanje nisu zažarili nad njihovim glavama, probijajući dvostruko brodsko dno. Rođak Rudi se celog života sećao te preduge, kako je tada verovao – poslednje noći sa muzikom. Svi spaseni mornari bili su najpre kažnjeni, a potom upućeni na Istočni front.

S druge strane, nastavljao je gopodin Greber priču, u Berlinu se piće točilo slobodno samo na mestima kakva je bila berlinska *Katakomba*, u kojoj je svirala Iza Fermeren sa svojom prijateljicom Ursulom Herking. Njihova pesma *Sechs Whisky und vier Köhm* bila je posvećena upravo mornarskom pijanstvu i isprovocirala je jedne večeri veliko negodovanje među simpatizerima NSDAP-a. Napravila se gužva i umalo da *Katakomba* nije bila zatvorena, ali sve se okončalo sa nekoliko razbijenih glava i velikom globom koju je vlasnik morao da podmiri. – Živeli pijanci! vikali su glasovi iz *Katakombe*: Živeo alkohol! *Der Trunk ist Freiheit!*

– A alkoholizam u staroj Jugoslaviji? prekidoh svog sagovornika. – Pa ništa lakše nego objasniti tu pojavu. Rekli ste da je počelo pred rat, a ja znam da je već krajem sedamdesetih bilo jasnih znakova da Jugosloveni počinju dobro da piju. Do tada su, reče, to činili samo visoki funkcioneri partije i to na proslavama državnih praznika. Neki su toliko pili da su morali da ih iznose na nosilima. Sa slabljenjem komunističkog sistema pojačavala se žeđ za alkoholom. Počeli su da piju i niži službenici. Posle osamdesete godine propile su se već i sekretarice. Pred rat je pila čitava radnička klasa, doduše bivša, pošto više nije bilo fabrika niti posla. Gospodin Greber kaže da mu je uvek bio zanimljiv taj porast alkoholne žeđi u Istočnoj Evro-

pi, naročito u bivšem Sovjetskom Savezu i staroj Jugoslaviji. Povezivao je to sa slovenskom neumerenošću. U periodu nakon rušenja zida, kaže, zabeležen je nagli porast proizvodnje alkohola u Bretanji i Škotskoj, ali i porast potrošnje alkohola u zemljama koje su pripadale zoni bivšeg Varšavskog ugovora, kao i u evropskom delu nesvrstanog bloka. To je naučno dokazano, o tome bi neko mogao da napiše studiju, ubeđivao me je moj stanodavac kome je dalmatinsko vino lagano mutilo svest. Eto, vidite, nastavi on, možda je to jedina novost, to što on večeras shvata: da nije bilo događaja koji nije uticao na svetsko ispijanje alkohola. Pa čak ni rušenje zida. On je nakon pada pio danima sva zapadna pića, ali ne od radosti nego od nesreće. Išao je ovako hrom po Berlinu, vičući na sav glas, i bio je možda jedini koji je mislio drugačije. Laže, u stvari, nije bio jedini. Sreo je u toj gužvi još jednog čoveka, svirca, koji se zajedno sa svojim violončelom pojavio odnekud, zauzeo mesto ispod gomile šuta i cigala, i počeo da svira. Viktor Greber mu je tada prišao, zanjihao se pod teretom pijanstva i rekao kako sve ovo što vidi nimalo ne liči na sreću. – Znam, odgovorio je čovek sa naočarima nastavljajući da svira. I svirao je skoro osamdeset sati bez prekida; ljudi su mislili da više nikada neće prestati. Svirao je možda najbolje u životu, onako kako se svira u potpalublju ili katakombi, svirao je kao da se bori za vazduh, prevlačio je gudalom preko žica kao da sedi nasred velikog istočnoevropskog cirkusa, na čijim tribinama su stajali ljudi sa visoko podignutim rukama, u čudu: bio je to Mstislav Rastropovič. Taj gest svirača zapadni svet je protumačio kao pohvalu osvojenoj slobodi, a istočni, rekao bi, kao rekvijem. U naporu da to objasni, moj stanodavac se opasno zanjihao nad stolom. – Pogrešili su, znate, ti... gadovi, i jedni i drugi, rugao se gospodin Greber zaplićući jezikom: Bio je to... neki akt volje, mislim, kako da kažem... slobodne volje... a to mogu samo pojedinci, samo oni... nikad mase... nimmer... nikogda. Pa je l' tako? Kažite... Pa da... I Iza je... hoću da kažem... Fermeren... uradila to, zaključila on nekako, zakoluta očima i svom silinom tresnu glavom posred tanjira iz kog se peljmeni sa pavlakom, pritisnuti licem pijanca, izliše na sto.

416

